

LA FONT FRANCESA DEL *GAZOPHYLACIUM* CATALANO-LATINUM DE JOAN LACAVALLERIA

PERE MONTALAT

Oficines Lexicogràfiques de la Secció Filològica

Correspondència: c/ Carme 47, 08001 Barcelona

tf.: 93-2701620

pmontalat@iec.cat

Resum

El propòsit d'aquest treball consisteix a evidenciar que la font principal del *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria és el diccionari francès *Le dictionnaire royal augmenté*, l'autor del qual és François-Antoine Pomey, publicat a Lió l'any 1671. L'acarament de les dues obres posa de manifest que Lacavalleria segueix de molt a prop el model francès, fet que explica l'origen dels nombrosos gal·licismes lèxics i sintàctics localitzats en el *Gazophylacium* per diversos lingüistes i lexicògrafs. Per tot plegat, es pot considerar que el *Gazophylacium* és una versió catalana d'aquella obra. Amb tot, Lacavalleria no es limita a traduir l'obra francesa sense més ni més, sinó que duu a terme una tasca considerable de selecció i adaptació del material lèxic del seu model i, entre d'altres aportacions, desenvolupa alguns aspectes de la tècnica lexicogràfica de Pomey.

Paraules clau

Joan Lacavalleria, *Gazophylacium catalano-latinum*, François-Antoine Pomey, diccionari, jesuïta

Abstract. *THE FRENCH SOURCE OF THE GAZOPHYLACIUM CATALANO-LATINUM BY JOAN LACAVALLERIA*

The aim of this paper is to demonstrate that the main source of the Gazophylacium catalano-latinum by Joan Lacavalleria is the French dictionary Le dictionnaire royal augmenté by François-Antoine Pomey, published in Lyon in 1671. The collation of the two dictionaries reveals that Lacavalleria closely follows the French model, which explains the origin of many lexical and syntactic Gallicisms found in the Gazophylacium by several linguists and lexicographers. All in all, we can regard the Gazophylacium as a Catalan version of the French work. However, Lacavalleria did not limit himself to translating the French work but made a considerable effort to select and adapt the lexical material in his model, and among other contributions he developed several aspects of Pomey's lexicographical technique.

Key words

Joan Lacavalleria, Gazophylacium catalano-latinum, François-Antoine Po-mey, dictionary, Jesuit

1. PRESENTACIÓ

Joan Lacavalleria i Dulach va néixer a Barcelona, on fou batejat el 2 de desembre de 1640, segons informa ell mateix en un escrit d'al·legacions¹ en ocasió de la disputa per l'herència de l'avi matern. Era fill de l'impressor d'origen occità Pere Lacavalleria, el qual s'establí a Barcelona l'any 1628 i regentà una impremta fins a la seva mort, l'any 1645, moment en què el succeí en el negoci familiar Antoni, suposadament el fill primogènit.

Home de lleis i de lletres, Joan Lacavalleria fou doctor en dret canònic i en dret civil i probablement es dedicà a l'advocacia. En l'àmbit de les lletres, publicà dues obres, el diccionari llatí-castellà de veus poètiques, *Bibliotheca musarum*, l'any 1681, i el diccionari català-llatí *Gazophylacium catalano-latinum*, l'any 1696, totes dues impreses a l'obra del familiar.

En aquest treball, precisament, ens ocuparem de l'estudi de les fonts lexicogràfiques del *Gazophylacium*.

2. LA LEXICOGRAFIA BILINGÜE CATALÀ-LLATÍ EN EL SEGLE XVII

Durant el segle XVII es publicaren a Barcelona tres diccionaris bilingües català-llatí. El primer, obra del jesuïta i professor de gramàtica Antoni Font, és el *Fons verborum et phrasium*, publicat l'any 1637. El segon, de Pere Torra, és el *Thesaurus verborum ac phrasium*, publicat l'any 1640. L'últim és el *Gazophylacium catalano-latinum* ja esmentat.

1. *Al·legacions en dret per Joan Lacavalleria y Dulach, doctor en drets, ciutadà de Barcelona, contra Joseph Jaumar, doctor en medicina, també ciutadà de Barcelona, s. l., s. a.*

Tant el diccionari de Font com el de Torra són adaptacions al català del diccionari castellà-llatí *Thesaurus verborum ac phrasium*, del jesuïta i professor de gramàtica Bartolomé Bravo, obra que, al seu torn, és deutora del *Vocabulario español-latino* de Elio Antonio de Nebrija (MEDINA 1997: 320-22). I tant Font com Torra² expliciten la filiació suara esmentada, l'un en la nota al lector i l'altre en la portada de l'edició prínceps, respectivament.

En efecte, Font (1637: IV) explica les motivacions que l'han dut a compondre el diccionari en aquests termes: «Scripsit R[everendissimus] P[ater] Bartholomaeus Bravo e nostra Societate opus concinne equidem ac eleganter, sed non erat eius usus facilis iuventuti, linguam patriam vix callenti nedum exteram. Ab eius Thesauro illustriora deprompsi huic operi.»³ I per part de Torra, el títol de la primera edició del seu diccionari fa així: *Thesaurus verborum ac phrasium ex thesauro Bartholomei Bravi Societatis Iesu sacerdotis et aliorum lucubratiōnibus erutus.*⁴

Cinquanta-sis anys més tard de l'aparició del diccionari de Torra, veié la llum el *Gazophylacium catalano-latinum*, una obra en l'elaboració de la qual Lacavalleria va esmerçar gairebé vuit anys, segons reporta el privilegi signat pel marquès de Gastañaga que precedeix el diccionari. Es tracta d'un volum en format foli que consta de quatre fulls inicials sense numerar on figuren els textos preliminars, seguits del cos del diccionari (p. 1-1036) a dues columnes, i d'un apèndix (p. 1037-1047) amb una llista de verbs irregulars i una altra de verbs impersonals.

En la nota al lector, Lacavalleria explica que el motiu que l'ha instigat a publicar el diccionari és el fet «[...] de no tenir nosaltres vocabulari copiós per a traduir lo català en llatí», perquè «si bé lo *Fons verborum* y lo *Vocabulari* de Torra són llibres molt erudits, totavia se

2. Per a una anàlisi detallada de les fonts del diccionari de Pere Torra, Cf. els estudis de Joan Veny (1993).

3. «El Reverend Pare Bartolomé Bravo, membre de la nostra Companyia, escrigué una obra harmoniosa i elegant que, tanmateix, no era fàcil d'usar per part d'un jovent que a penes domina la llengua del país i molt menys encara una de forana. Del seu *Thesaurus*, n'he traslladat a aquesta obra les parts més destacades.»

4. «Tresor de mots i expressions extret del recull de Bartolomé Bravo, sacerdot de la Companyia de Jesús, i de treballs d'altres autors.»

troban tant succints que en ells falta un número casi innumerable de vocables, y tant poc exornats que contenen poques frases no solament per a la composició, sinó y també per a variar-la.» Amb tot, i a diferència dels seus predecessors, no declara les fonts que va seguir ni a la portada ni en la nota al lector.

Tots tres diccionaris constituïen una eina auxiliar per a l'aprenentatge del llatí i tenien com a llengua de partida el català, que era la parla materna dels alumnes.

En el segle XVII, a Barcelona, l'educació era en mans dels jesuïtes: hi havia el col·legi de Betlem, de la Companyia de Jesús, i el col·legi de Cordelles, que a partir de 1662 també va quedar sota l'administració del mateix orde religiós. En aquests centres predominava l'estudi de les humanitats, amb el llatí com a matèria principal per a dominar la retòrica. Així les coses, és lícit inferir que els tres diccionaris de què parlem estaven vinculats directament amb l'ensenyament impartit pels jesuïtes.

Les obres de Font i de Torra varen tenir una sort ben diversa. Mentre el diccionari de Font comptà amb una sola impressió, el de Pere Torra es va reimprimir nombroses vegades⁵ fins ben entrat el segle XVIII, prova irrefutable de la seva popularitat. Dues raons explicarien aquest fet. Primera, el diccionari de Font consisteix en un extracte molt parcial del de Bravo, mentre que Torra fa un seguiment molt més inclusiu del seu model; i, segona, entre la publicació de l'obra de Font i la de Torra només van passar tres anys, fet que fou decisiu perquè el diccionari de Font quedés superat definitivament pel de Torra, considerat molt superior.

És probable que Lacavalleria intentés reemplaçar el diccionari de Torra, tan popular aleshores, pel seu, que comptava amb un lemarí molt més extens, amb un frasari més ric i amb una profusió d'equivalències llatines inusual. Fins i tot en la tria del títol sembla desprendre's una voluntat de distanciar-se del seu predecessor immediat, ja que el mot *Gazophylacium*⁶ és un equivalent de *thesaurus*,

5. Colón i Soberanas (1985: 107) n'esmenten nou estampacions: Nogués, 1640; Lacavalleria, 1653, 1670, 1683 i 1690; Figueró, 1696 i 1701; Piferrer 1726; i Morera 1757.

6. Pres del grec, γαζοφυλάκιον és un compost de γαζο-, manlleu d'origen persa, γάζα, 'tresor del rei de Pèrsia', que es refereix tant al lloc on està dipositat el tresor com

‘tesor’, però aquest darrer és el nom amb què es coneixia el diccionari de Pere Torra i, per tant, calia trobar-ne un d’adient, que no fos *thesaurus*, per evitar el risc de confusió. Amb tot, el *Gazophylacium* no es va tornar a imprimir mai més, qui sap si a causa del preu elevat d’una obra tan voluminosa, i, doncs, la intenció de rellevar el diccionari de Torra no va reeixir.

Fins ara es desconeixien les fonts lexicogràfiques del *Gazophylacium*. Tanmateix, alguns autors, entre ells Solà (1989: 26), han fet notar la presència de gal·licismes lèxics (com ara *mina* i *fantassí*) i sintàctics en aquesta obra, gal·licismes que podien atribuir-se a l’origen occità de l’autor. En aquest moment, però, estem en disposició d’afirmar que són herència directa de *Le dictionnaire royal augmenté*, un diccionari francès-llatí publicat a Lió l’any 1671 per l’impressor Antoine Molin, l’autor del qual és el pare jesuïta François-Antoine Pomey.

3. LA LABOR LEXICOGRÀFICA DE FRANÇOIS-ANTOINE POMEY I LA INFLUÈNCIA POSTERIOR

François-Antoine Pomey, nascut a Pernes-les-Fontaines (Vaucluse) l’any 1618, va estudiar amb els jesuïtes a Avinyó. Després de cursar un any de retòrica i un de metafísica a Chambéry, va ensenyar en aquesta ciutat, a Arles i a Viena del Delfinat. En acabar els estudis de teologia i un cop superada la tercera provació, va ésser professor d’humanitats i de retòrica al col·legi de la Trinité, a Lió, entre 1653 i 1659, i prefecte dels cursos inferiors en el mateix centre de 1659 a 1665, i després a Chambéry de 1665 a 1669. El 1670 va tornar al col·legi de la Trinité, on va romandre fins a la seva mort l’any 1673.

A part de l’activitat docent, el pare Pomey fou també un escriptor fecund. En l’article que Sommervogel (1895: 971-990) dedica a aquest

al tresor mateix, i de φύλαξ -ακος, ‘guardià’. El mot, doncs, equival a ‘cambrà on es guarda el tresor’ o simplement ‘tesor’, i en època moderna s’emprà per a intitular obres de caràcter enciclopèdic o lexicogràfic.

autor en l'obra *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, s'hi ressenyen disset obres de caràcter moral, retòric, gramatical i lexicogràfic.

En l'àmbit de la lexicografia, el pare Pomey fou autor de diversos diccionaris francès-llatí, el cap de sèrie dels quals és *Le dictionnaire royal des langues française et latine*, publicat a Lió l'any 1664. Aquest diccionari fou molt popular i es va publicar en diversos formats: l'any 1667 s'estampà *Le petit dictionnaire royal pour ceux qui commencent à composer en latin*, d'on deriva *Le petit dictionnaire royal français-latin*, de 1710, i l'any 1671 es publicà *Le dictionnaire royal augmenté*, que és la segona edició, molt millorada i notablement augmentada, del diccionari de 1664 ja esmentat.

Le dictionnaire royal augmenté fou una obra de pes dins del sistema educatiu dels jesuïtes. Fruit de les inquietuds pedagògiques de l'autor, aquest diccionari havia d'ajudar els estudiants a assolir un alt nivell de competència en la composició de textos llatins. Amb aquest propòsit, Pomey va produir un text que és hereu directe del *The-saurus linguae latinae* de Robert Estienne (GIRARDIN 1995: 25).

La segona edició del diccionari de Pomey presenta millores qualitatives respecte de la prínceps, entre les quals destaca especialment l'addició de nombrosos articles i expressions que, presos en conjunt, representa un increment d'un terç del material lèxic total, com es fa saber en la nota al lector.

Aquesta obra fou apreciada tant a França com a diversos països d'Europa, si hem de jutjar pel nombre d'impressions que se'n van fer. Només a França, Sommervogel n'esmenta vuit estampacions corresponents als anys 1671, 1676, 1680, 1684, 1687, 1701, 1704 i 1708, totes a càrrec de la família d'impressors Molin, i Bray (1986: 20) en reporta encara una altra, de 1716, a cura de l'impressor lionès Louis Servant.

Més enllà de França, cal esmentar la versió trilingüe francès-llatí-alemany d'aquest diccionari, que veié la llum l'any 1681 a Frankfurt, i de la qual se'n varen fer, almenys, nou impressions⁷ més (HAUSMANN

7. *Le Grand Dictionnaire royal, I. François-latin-alleman. II. Latin-alleman-françois. III. Alleman-françois-latin, ci-devant composé par le R. P. François Pomai* (1681), Frankfurt: Zubrodt. [Bencard, 1690, 1700, 1709, 1715, 1730; Noethen, 1733, 1740; s. e. 1743; Rieger, 1767].

1988: 30), i la versió neerlandès-llatí,⁸ amb quinze impressions (CLAES 1999: 153).

A l'últim, els lexicògrafs Guy Miège⁹ i Matthias Kramer¹⁰ també varen recórrer a l'obra de Pomey per a l'elaboració dels respectius diccionaris bilingües francès-anglès i francès-alemany, però amb graus diversos d'aprofitament.¹¹

4. EL SEGUIMENT DEL MODEL FRANCÈS EN EL GAZOPHYLACIUM

L'acarament del *Gazophylacium* amb el diccionari de Pere Torra posa en evidència que Lacavalleria no prengué com a font principal l'obra del seu predecessor immediat.

En la taula 1 que presentem a continuació es confronten els articles del *Gazophylacium* que van de *abril* a *absolució* amb els corresponents del diccionari de Torra.¹²

Com es pot apreciar en la taula 1, les coincidències entre les dues obres, en general, són escasses. D'un total d'onze articles, n'hi ha quatre que no tenen entrada en l'obra de Torra (*abrogació*, *Abruzzo*, *absolt* i *absolta*), i en els articles que apareixen en els dos diccionaris

8. *Novum Dictionarium Belgico-Latinum, ex optimis authorum monumentis et praesertim e Dictionario regio R. P. Francisci Pomey concinnatum* (1717), Maastricht: Lambertus Bertus. [1728; Lekens, 1739, 1753, ca. 1764, 1769, 1776, ca. 1780, 1795; Verdussen, 1741, 1752, 1760, 1769, 1777; Granje, 1762].

9. Guy MIÈGE (1677): *A New Dictionary French and English with another English and French [...]* Londres: printed by Thomas Dawks, for Thomas Basset, at the George, near Cliffords-Inn, in Fleetstreet.

10. Matthias KRAMER (1712-1715): *Le vraiment parfait dictionnaire roial, radical, etimologique, synonymique, phraseologique et syntactique françois-allemand*, Nürnberg; in Verlegung Johann Andreä Endters seel[igem] Sohn und Erben, 5 vol.

11. Miège (1677: v) escriu en el prefaci al lector: «The greatest help I have had for this piece of work, as to the French part of it, is Father Pomeys Dictionary Royal French and Latin, the newest and the best that is now extant in that way». Kramer, en canvi, declara no haver fet ús del diccionari de Pomey: «Ich habe mich gar keines Pomeyschen Dictionnaire bedienen wollen», però malgrat aquesta declaració, s'ha demostrat (BRAY 2000: 187) que hi va recórrer, si més no, per a la compleció d'algunes sèries derivatives.

12. Reproduïm els articles de la impressió de 1670.

Taula 1. Acarament dels articles *abril-absolució* del *Thesaurus verborum ac phrasium* de Pere Torra amb els articles corresponents del *Gazophylacium catalano-latinum*.

PERE TORRA ¹³	JOAN LACAVALLERIA
Abril. <i>Aprilis, is. Aprilis mensis.</i>	ABRIL, <i>mes.</i> Hic aprilis, lis. (<i>Ablat[iu]</i>) aprili.
	ABROGACIÓ. Haec abrogatio, onis.
*Abrogar lley. <i>Legem abrogare, antiquare, rescindere, dissolvere, irritam faceres.</i> *Abrogar lley no publicada. <i>Antiquare legem.</i>	ABROGAR <i>una lley.</i> Legem abrogare, rescindere, tollere, delere, refigere.
	ABRUZZO, <i>Província de Itàlia.</i> Hoc samnium, nii. Hi samnites, tum.
Abscència. <i>Abscentia, ae, discessus, us.</i>	ABSÈNCIA. Haec absentia, ae. <i>Jo no puch sofrir la enyoransa de la tua absència.</i> Ferre non possum desiderium tui.
Absent estar. <i>Absum, es.</i> Absent. <i>Absens, tis.</i>	ABSENT. Hic, haec, hoc absens, tis. <i>Estar o ésser absent,</i> abesse. <i>Estar absent del consell.</i> Abesse concilio. Abesse a concilio. Non adesse conventui. Non interesse coetui. Non interesse in coetu. <i>Quatre mesos ha que jo estich absent.</i> Quatuor iam menses desideror.
Absentar-se. <i>Abeo, is, discedo: alio concedo.</i>	ABSENTAR-SE. Abesse. <i>Absentar-se de algun lloch, anar-se'n de algun lloch.</i> Aliquo loco abire, abscedere, emigrare.

13. Regularitzem l'accentuació i la puntuació dels articles reproduïts.

<p>Absòlrer o absòldrer. <i>Absolvo, is, liberare aliquem, levare vinculis, labore, lege, etc.</i></p> <p>Absòlrer en confessió. <i>Confessionis sacramento aliquem expiare: criminibus, peccatis, sceleribus aliquem purgare, absolvere, liberare confessionis virtute: e contractis sceleribus liberare.</i> És estat absolt del cas. <i>A bis septem undis.</i></p> <p>*Absòlrer del jurament. <i>Iureiurando aliquem absolvere, sacramento liberare.</i></p>	<p>ABSÒLRER o absòldrer a algú. Aliquem absolvere. Aliquem reum absolvere. Absolutum dimittere aliquem. Culpa et poena eximere quempiam. Liberare aliquem culpa. Liberare aliquem a culpa. Liberare aliquem culpae. <i>Absòldrer a algú de furt.</i> Aliquem furti absolvere. Aliquem furto absolvere. Aliquem furti crimine absolvere. Aliquem de furti crimine absolvere. <i>Ell fou plenament absolt.</i> Omni noxae suspicione absolutus est. Omni culpae suspicione liberatus est. <i>Ell vos absol per son sufragi.</i> Suo te suffragio culpa poenaque absolvit.</p>
	<p>ABSOLT. Absolutus, a, um. <i>Ella fou remesa absoluta.</i> Absoluta dimissa est.</p>
	<p>ABSOLTA. V. Absolució.</p>
<p>Absolució. <i>Absolutio, onis.</i></p>	<p>ABSOLUCIÓ. Haec absolutio, onis. <i>Absolució de crim capital.</i> Absolutio capitatis. <i>Absolució de crim de lesa magestat.</i> Absolutio maiestatis. <i>Sufragi de absolució.</i> Absolutorium suffragium. Absolutoria sententia. <i>Absolució eclesiàstica, absoluta.</i> Haec absolutio, onis. <i>Dar la absolució.</i> Absolutionem impertiri. <i>Lo sacerdot li ha dada la absolució.</i> Illum a peccatis sacerdos absolvit. <i>Ell ha rebut la absolució dels seus pecats.</i> Rite a peccatis absolutus est ab sacerdote.</p>

s'observa alguna diferència gràfica (*absència* en el diccionari de Torra, però *absència* en el de Lacavalleria).

Tampoc no hi ha paral·lelismes rellevants en la microestructura de les dues obres més enllà d'algunes equivalències llatines. Per exemple, els dos lexicògrafs inclouen tres exemples en l'article *absòlter/absòl·drer*, però no tenen res en comú: Torra inclou *Absòlter en confessió*, *És estat absolut del cas* i *Absòlter del jurament*, i Lacavalleria *Absòlter a algú de furt*, *Ell fou plenament absolut* i *Ell vos absol per son sufragi*.

Les dues obres també divergeixen tocant a la presentació de les equivalències llatines: Lacavalleria anteposa el demostratiu llatí *hic*, *haec*, *hoc* als noms i adjectius per a indicar-ne el gènere masculí, femení o neutre, respectivament, innovació que és absent de l'obra de Torra. I pel que fa als verbs, Torra dóna els equivalents llatins en els temps personals de primera i segona persona del present d'indicatiu (*s. v. absentar-se, abeo, is*), mentre que Lacavalleria els presenta en la forma d'infinitiu (*abesse*).

L'acarament del *Gazophylacium* amb *Le dictionnaire royal augmenté*, en canvi, permet constatar que Lacavalleria segueix el model francès de molt a prop: a més dels equivalents llatins, n'incorpora, traduïts, els lemes i els exemples i molts aspectes de la tècnica lexicogràfica desenvolupada per Pomey, com ara l'anteposició del demostratiu *hic*, *haec*, *hoc* a noms i adjectius (*v. Taula 2*).

Com posa en relleu la taula 2, Lacavalleria manifesta una gran dependència respecte del model francès, que és completa en molts articles del *Gazophylacium*. Tot i amb això, no va creure necessari declarar-ne la font. De fet, l'única referència a François Pomey documentada¹⁴ fins ara en el *Gazophylacium* és la nota que figura al capdaval de l'article *futur*, on es tracten *in extenso* els valors d'aquest temps verbal en llatí, i que diu així: «(Aquestes advertències són del doctíssim y ingeniosíssim Pare Francesch Pomey de la Companyia de Jesús.)»

No obstant això, considerem que les dades exposades en aquest epígraf són concloents i permeten afirmar que la font principal del *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria és *Le dictionnaire royal augmenté* de François-Antoine Pomey, publicat l'any

14. Devem aquesta informació a l'amic i col·lega Xavier Rofes Moliner.

Taula 2. Acarament dels articles *avril-absolution* de *Le dictionnaire royal augmenté* de François Pomey amb els articles corresponents del *Gazophylacium catalano-latinum*.

FRANÇOIS-ANTOINE POMEY	JOAN LACAVALLERIA
AVRIL. Hic aprilis, lis. (<i>Ablat</i> [if]) apri-li.	ABRIL, <i>mes</i> . Hic aprilis, lis. (<i>Ablat</i> [iu]) aprili.
ABROGATION. Haec abrogatio, onis.	ABROGACIÓ. Haec abrogatio, onis.
ABROGER, <i>annuler, casser une loy</i> . Abrogare, rescindere, tollere, delere, refigere legem.	ABROGAR <i>una lley</i> . Legem abrogare, rescindere, tollere, delere, refigere.
ABRUZZO, <i>province d'Italie</i> . Hoc samnium, nii. Hi samnites, ium.	ABRUZZO, <i>província de Itàlia</i> . Hoc samnium, nii. Hi samnites, tum.
ABSENCE. Haec absentia, ae. <i>Je ne puis supporter la peine que me cause votre absence</i> . Ferre non possum desiderium tui. <i>Absence d'esprit</i> . Voyez <i>Distraction</i> .	ABSÈNCIA. Haec absentia, ae. <i>Jo no puch sofrir la enyoransa de la tua absència</i> . Ferre non possum desiderium tui.
ABSENT. Hic, haec, hoc absens, tis. <i>Estre absent</i> . Abesse (absum, abfui.) <i>Estre absent du conseil</i> . Abesse consilio <i>vel</i> a consilio. Non adesse conventui. Non interesse coetui <i>vel</i> in coetu. <i>Il y a quatre mois que je suis absent</i> . Quatuor iam menses desideror.	ABSENT. Hic, haec, hoc absens, tis. <i>Estar o ésser absent</i> , abesse. <i>Estar absent del consell</i> . Abesse concilio. Abesse a concilio. Non adesse conventui. Non interesse coetui. Non interesse in coetu. <i>Quatre mesos ha que jo estich absent</i> . Quatuor iam menses desideror.
ABSENTER, <i>s'absenter, estre absent</i> . Abesse. <i>S'absenter, s'en aller d'un lieu</i> . Abscedere, emigrare, abire aliquo loco.	ABSENTAR-SE. Abesse. <i>Absentar-se de algun lloch, anar-se'n de algun lloch</i> . Aliquo loco abire, abscedere, emigrare.

<p>ABSODRE. Absolvere. Reum absolvere. Absolutum dimittere aliquem. Culpa et poena eximere quempiam. Liberare illum culpa <i>vel</i> a culpa <i>vel</i> culpa.</p> <p><i>Absoudre quelqu'un de larcin.</i> Aliquem furti <i>vel</i> furto <i>vel</i> furti crimine <i>vel</i> de crimine absolvere.</p> <p><i>Il fut absous à pur et à plein.</i> Omni noxa et noxae suspicione absolutus. Omni culpa suspicione liberatus est.</p> <p><i>Il vous absous par son suffrage.</i> Suo te suffragio culpa poenaque absolvit.</p> <p><i>Elle fut renvoyée absoute. (M. le Maître.)</i> Absoluta dimissa est.</p>	<p>ABSÒLRER o <i>absòldrer a algú.</i> Aliquem absolvere. Aliquem reum absolvere. Absolutum dimittere aliquem. Culpa et poena eximere quempiam. Liberare aliquem culpa. Liberare aliquem a culpa. Liberare aliquem culpa. <i>Ab-sòldrer a algú de furt.</i> Aliquem furti absolvere. Aliquem furto absolvere. Aliquem furti crimine absolvere. Aliquem de furto crimine absolvere. <i>Ell fou plenament absolt.</i> Omni noxa et noxae suspicione absolutus est. <i>Ell vos absolt per son sufragi.</i> Suo te suffragio culpa poenaque absolvit.</p>
<p>ABSOUS. Absolutus, a, um.</p>	<p>ABSOLT. Absolutus, a, um. <i>Ella fou remesa absolta.</i> Absoluta dimissa est.</p>
<p>ABSOUTE (<i>terme d'Eglise.</i>) Haec absolutio, nis. <i>Faire l'absoute.</i> Absolutio-nem impertiri.</p>	<p>ABSOLTA. V. Absolució.</p>
<p>ABSOLUTION. Haec absolutio, onis. <i>Absolution d'un crime capital.</i> Absolutio capitis. <i>D'un crime de lèze majesté.</i> Absolutio maiestatis. <i>Suffrage d'absolution.</i> Absolutorium suffragium. Absolutoria sententia. <i>Le prêtre luy a donné l'absolution.</i> Illum a peccatis sacerdos absolvit. <i>Il a receu l'absolution de ses pechéz.</i> Rite a peccatis absolutus est ab sacerdote.</p>	<p>ABSOLUCIÓ. Haec absolutio, onis. <i>Absolució de crim capital.</i> Absolutio capitis. <i>Absolució de crim de lesa magestat.</i> Absolutio maiestatis. <i>Sufragi de absolució.</i> Absolutorium suffragium. Absolutoria sententia. <i>Absolució eclesiàstica, absolta.</i> Haec absolutio, onis. <i>Dar la absolució.</i> Absolutionem impertiri. <i>Lo sacerdot li ha dada la absolució.</i> Illum a peccatis sacerdos absolvit. <i>Ell ha rebut la absolució dels seus pecats.</i> Rite a peccatis absolutus est ab sacerdote.</p>

1671, obra que, com ja s'ha dit, és la segona edició molt millorada d'un altre diccionari del mateix autor, *Le dictionnaire royal des langues française et latine*, publicat l'any 1664.

5. L'ELABORACIÓ DEL *GAZOPHYLACIUM*

S'ha de convenir que el *Gazophylacium* no consisteix en una translació directa de l'original francès sinó que hi ha una tasca notable d'adaptació i de selecció dels materials, i també algunes aportacions originals de Lacavalleria, com mostrarem tot seguit.

Sovint, l'adaptació al català del model francès obligà Lacavalleria a reestructurar-ne la informació, unes vegades distribuïnt el contingut d'un article de la versió francesa en diversos articles de la versió catalana, com l'article *saoul*, el contingut del qual s'ha desglossat en els articles *fart*, *sadoll* i *sadollar* (v. Taula 3), i altres vegades redactant un article amb informació procedent de dos o més articles del diccionari francès, com l'article *administrar*, on fusiona el contingut dels articles *administrer* i *malverser* (v. Taula 4).

De la pràctica suara descrita s'infereix que Lacavalleria tenia un domini excel·lent de la llengua francesa i també que mantenia un control estricte de les informacions procedents del text francès.

Un dels aspectes característics del *Gazophylacium* consisteix en l'amplificació a ultrança de l'orientació pedagògica del model francès per mitjà de diversos procediments que passem a comentar.

a) En la versió catalana s'observa un increment notabilíssim de l'anotació morfosintàctica de les equivalències llatines respecte del model francès. Per exemple, l'article *abjectat* conté les mateixes equivalències llatines que l'article *abject* del diccionari francès, però Lacavalleria, a més, hi incorpora les desinències adjectivals a cadascuna d'elles i el demostratiu *hic*, *haec*, *hoc* precedint els adjectius de dues terminacions (v. Taula 5).

b) Aprofitant la flexibilitat de l'estructura oracional llatina, Lacavalleria canvia l'ordre dels constituents de les equivalències llatines que figuren en l'original francès per poder-hi afegir més anotacions morfosintàctiques. És el cas de la primera i de la tercera equivalències

Taula 3. Acarament de l'article *saoul* de *Le dictionnaire royal augmenté* de François Pomey amb els articles *fart*, *sadoll* i *sadollar* del *Gazophylacium catalano-latinum*.

FRANÇOIS-ANTOINE POMEY	JOAN LACAVALLERIA
<p>SAOUL, [...] <i>Ne ferez-vous jamais saoul de parler?</i> Loquendi numquando te capiet satietas? Loquacitas numquamne tibi erit fastidio? Nullumne facies loquendi finem? [...] <i>Je suis saoul de le voir.</i> Eius affectus mihi fastidium parit. Generatur mihi ex eius conspectu fastidium. Ferre non possum sine taedio illius aspectum. Mihi gravis est illius praesentia.</p>	<p>FART o <i>sadoll de alguna cosa.</i> Rei alicuius satietate affectus, a, um. <i>No sereu vós may fart de parlar?</i> Loquendi numquando te capiet satietas? Loquacitas nonquamne tibi erit fastidio? Nullumne facies loquendi finem? <i>Jo estich fart de vèner-lo o jo estich fart de sa presència.</i> Eius aspectus mihi fastidium parit. Generatur mihi ex eius conspectu fastidium. Ferre non possum sine taedio eius aspectum. Mihi gravis est eius praesentia.</p>
<p>SAOUL, <i>sou, plein de viande.</i> Satur, a, um. Cibo plenus, gravis, differtus, fartus, distentus. Cibo et vino onustus. <i>Il ne croit pas avoir diné s'il n'est saoul à plein fond.</i> Impransum se putat, nisi est perbene satur, cibo differtus; nisi est ei distentus probe aqualiculus; si non ei differta turget alvus; nisi se cibus ingurgitet. [...]</p>	<p>SADOLL o <i>fart de menjar.</i> Satur, rum. Cibo plenus, a, um. Cibo differtus, a, um. Cibo fartus, a, um. <i>Qui està sadoll de menjar y de vi.</i> Cibo et vino onustus, a, um. <i>Ell no pensa aver dinat si no està ben sadoll.</i> Impransum se putat, nisi est perbene satur. Impransum se putat si non ei differta turget alvus. Impransum se putat nisi se cibus ingurgitet.</p>
<p>SAOUL, [...] <i>Il mange moins que son saoul.</i> Vescitur citra satietatem. Cibo utitur non ad saturitatem.</p>	<p>SADOLLAR [...] <i>Ell menja no per a sadollar-se.</i> Vescitur citra satietatem. Cibo utitur non ad saturitatem.</p>

de l'article *agonia*, fet que li permet de donar compte del cas genitiu dels mots *certamen* i *discrimen*, respectivament (v. Taula 6).

c) En l'article *abstinence*, Pomey juxtaposa les equivalències llatines sinònimes bo i elidint aquells mots que se sobreentenen pel context sintàctic immediat. Lacavalleria, en canvi, prefereix desenvolupar enterament els constituents oracionals de les equivalències llatines

Taula 4. Acarament dels articles *administrer* i *malverser* de *Le dictionaire royal augmenté* de François Pomey amb l'article *administrar* del *Gazophylacium catalano-latinum*.

FRANÇOIS-ANTOINE POMEY	JOAN LACAVALLERIA
<p>ADMINISTRER <i>la republique</i>. Rempublicam administrare, gubernare, moderare, regere, curare, procurare. <i>Administrer les affaires de ses amis</i>. Amicorum rationes, negotia procurare.</p> <p><i>Administrer les affaires de sa maison</i>. Rem privatam curare. Res domesticas dispensare. Rem familiarem administrare.</p>	<p>ADMINISTRAR <i>la república</i>. Rempublicam administrare, gubernare, moderari, regere, curare, procurare. <i>Administrar los negocios de los amichs</i>. Amicorum rationes procurare. <i>Administrar los negocios de sa casa</i>. Rem privatam curare. Res domesticas dispensare. Rem familiarem administrare. <i>Administrar mal alguna cosa</i>. Aliquid male gerere, administrare. <i>Administrar mal un ofici</i>. In munere obeundo iniuriose agere. In munere obeundo male agere ac fraudare.</p>
<p>MALVERSER. Male rem gerere, administrare. In munere obeundo iniuriose agere, male agere ac fraudare.</p>	

Taula 5. Acarament de l'article *abject* de *Le dictionaire royal augmenté* de François Pomey amb l'article *abjectat* del *Gazophylacium catalano-latinum*.

FRANÇOIS-ANTOINE POMEY	JOAN LACAVALLERIA
<p>ABJECT, <i>méprisable</i>. Abiectus. Contemptus. Despectus. Vilis. Humilis.</p>	<p>ABJECTAT, <i>o menyspresat</i>. Abiectus, a, um. Contemptus, a, um. Despectus, a, um. Hic, haec vilis, hoc le. Hic, haec humilis, hoc le.</p>

Taula 6. Acarament de l'article *agonie* de *Le dictionaire royal augmenté* de François Pomey amb l'article corresponent del *Gazophylacium catalano-latinum*.

FRANÇOIS-ANTOINE POMEY	JOAN LACAVALLERIA
<p>AGONIE, <i>abois</i>. Extremum certamen exhalantis animam. Agentis animam postrema lucta. Expirantis discrimen ultimum.</p>	<p>AGONIA <i>de la mort</i>. Animam exhalantis extremum certamen, (inis.) Animum agentis postrema lucta, (ae.) Expirantis ultimum discrimen, (inis.) V. Agonisar. Agonisant.</p>

Taula 7. Acarament de l'article *abstinence* de *Le dictionnaire royal augmenté* de François Pomey amb l'article corresponent del *Gazophylacium catalano-latinum*.

FRANÇOIS-ANTOINE POMEY	JOAN LACAVALLERIA
<p>ABSTINENCE. Haec abstinentia, ae. <i>Abstinence au boire et au manger.</i> Abstinentia, continentia cibi potusque <i>vel</i> a cibo et potu. In victu temperantia. <i>Vivre avec abstinence.</i> Vivere continentur, abstinenter, temperanter, frugaliter. Temperate, parce ac sobrie vivere.</p>	<p>ABSTINÈNCIA. Haec abstinentia, ae. <i>Abstinència en lo bèurer y menjar.</i> Cibi potusque abstinentia. A cibo et potu abstinentia. Cibi potusque continentia, (ae.) A cibo et potu continentia. In victu temperantia, (ae.) <i>Vivrer ab abstinència.</i> Vivere continenter. Vivere abstinenter. Vivere temperanter. Vivere frugaliter. Temperate vivere. Parce ac sobrie vivere.</p>

amb les reiteracions consegüents que afeixuguen el text considerablement (v. Taula 7).

D'altra part, cal dir que en el *Gazophylacium* no s'assumeix íntegrament el programa lexicogràfic del model francès. Una de les novetats més destacades de l'obra de Pomey, que Lacavalleria no va fer seva, és la concepció parcialment analògica del diccionari. Pomey, que compartia la teoria erasmiana segons la qual les coses s'aprenen per mitjà dels mots, va incorporar en alguns articles del diccionari llistes de mots pertanyents al mateix camp semàntic del lema: «C'est que j'ai réduit en un mesme endroit tous les individus [...] d'une mesme espèce et toutes les parties d'un mesme tout», explica a l'«Avis au lecteur». Així, per exemple, aplega llistes d'herbes, de flors i de pedres precioses sota les veus *herbe*, *fleur* i *pierre*, respectivament. La finalitat d'aquest procediment, que prefigura els diccionaris onomasiològics del futur, consistia a dotar els estudiants d'un vocabulari ric per a l'elaboració de composicions llatines.

Un altre element del diccionari francès que Lacavalleria només va aprofitar en part és la informació de caràcter enciclopèdic, científicotècnic i cultural que Pomey va incloure amb profusió en la seva obra. L'acarament dels articles *animal* dels dos diccionaris considerats en el present treball il·lustra clarament els dos aspectes que acabem de comentar.

L'article *animal* del diccionari francès (*v.* Taula 8) consta de tres parts: la primera, que és la pròpiament lexicogràfica, ocupa els quatre primers paràgrafs de l'article, la segona, que forneix informació enciclopèdica extreta majoritàriament d'obres de Ciceró, consta dels paràgrafs cinc a onze; i la tercera, que és la part analògica, consta de quatre llistes, una d'animals domèstics, una d'animals salvatges, una d'animals ferotges i una de noms de crits d'alguns animals.

Taula 8. Article *animal* de *Le dictionnaire royal augmenté* de François Pomey.

ANIMAL. Hoc animal, lis. Animans, tis.

Les animaux. Haec animalia, ium. Haec animantes, brutae animantes. Haec animantia, ium. Bruta animantia.

Appartenant à animal. Hic, haec animalis, hoc le.

Qui rampent, reptilia, ium. *Qui nagent,* natatilia, ium. *Qui vivent dans l'eau,* aquatilia, ium. *Qu'on nourrit dans les maisons,* altilia, ium.

Parmy les animaux il y en a qui succent la viande, des autres qui la brotent, des autres qui l'avalent sans la mascher et des autres qui la maschent. Animalium alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt cibum. *Cic.*

Il est vray que tout animal d'abord qu'il est né s'applique à se procurer tout le bien qu'il peut. Certum est omne animal, simul atque ortum est, applicatum esse ad se diligendum. *Cic.*

La nature ayant courbé le corps de tous les animaux vers la terre où ils devoient trouver leur nourriture, a fait celui de l'homme seul droit et élevé. Cum caeteras animantes natura abiecisset ad pastum, solum hominem erexit. *Cic.*

Tous les animaux ont une inclination na-

turelle de se conserver, d'éviter tout ce qui peut les incommoder et de chercher tout ce qui est nécessaire à la vie. Animantium generi omni a natura tributum est ut se vitam corpusque tueatur declinetque ea quae nocitura videantur omniaque quae sint ad vivendum necessaria acquirat et parat. *Cic.*

Il y a des animaux qui sont couverts d'une forte peau, des autres revêtus de laine ou de longs poils, des autres hérissés d'épines. Animantium aliae coriis tectae, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae.

Il y a des animaux apprivoisés et domestiques, il y en a de sauvages, et il y en a de farouches et malfaisans. Brutarum animantium aliae sunt cicures et quasi domesticae, aliae silvestres et immansuetae, aliae feroces et immanes.

Liste des animaux domestiques.

Les domestiques, c'est à dire, ceux que les hommes apprivoisent et dont ils se servent, sont ceux-cy. Domesticae animantes, hoc est, quas cicuramus et quibus abutimur, haec sunt.

Agneau. Agnus, i.
Asne. Asinus, i.
Boeuf. Bos, bovis.
Bidet. Mannus, i.
Brevis. Ovis, is.
Bufle. Bubalus, i.
Chameau. Camelus, i.
Chat. Feles *vel* felis, is.
Cheval. Equus, i.
Chèvre. Capra, ae.
Chien. Canis, is.
Conil. Lapin. Cuniculus, i.
Jumarre. Pumilus mulus.
Mule. Mula, ae.
Mulet. Mulus, i.
Porc, pourceau. Porcus, i. Sus, is.

Animaux sauvages.

Belette. Mustela, ae.
Biche. Cerva, ae.
Blaireau. Taxus, i.
Cerf. Cervus, i.
Chamois. Rupicapra, ae.
Chevreuil. Caprea, ae.
Civette. Felis odoraria.
Daim. Dama, ae.
Écurieu. Sciurus, i.
Élan. Halce, es.
Éléphant. Elephas, antis *vel* Elephantus, i.
Foïne, marte. Martes, is.
Goupil. Vulpes cunicularia.
Griphon. Griphus, i.
Guenon. Simius, ii.
Hermine. Mus ponticus.
Hérisson. Erinaeus, ei.
Lièvre. Lepus, oris.
Loir, gliron, marmotte, rat des Alpes. Glis, iris.
Rangier. Hippelaphus, (hoc est, cervus ex equo et cerva).

Rat, souris. Mus, muris.
Renard. Vulpes, is.
Singe. Simia, ae.
Taupe. Talpa, ae.
Teisson. Taxus, i.

Animaux farouches.

Hyène, Hyena, ae.
Léopard. Pardus, i.
Lion. Leo.
Loup. Lupus, i.
Ours. Ursus, i.
Panthère. Panthera, ae.
Rhinocéros. Rhinoceros, otis.
Sanglier. Aper, pri.
Tigre. Tigris, is *vel* idis.

Le cry de quelques animaux exprimé en latin.

L'asne brait. Rudit asinus.
Le boeuf mugle. Mugit bos.
Le bouc. Mutit.
Le brebis béle. Balat ovis.
Le cerf brame. Clamat cervus.
Le chien jappe. Latrat canis.
Le cheval hennit. Hinnit equus.
L'éléphant. Barrit.
Le grillon. Grillat.
La grenouille coasse. Coaxat rana.
Le lion rugit. Rugit leo.
Le loup hurle. Ululat lupus.
Le mouton. Deblaterat.
L'ours. Uncat.
Le pourceau gronde. Grunnit sus.
Le renard glapit. Gannit vulpes.
Le rat. Minstrat.
Le sanglier. FrenDET.
Le serpent siffle. Sibilat anguis.
Le tigre. Rancat.

L'article *animal* del *Gazophylacium*, que reproduïm íntegrament a continuació, incorpora únicament la informació dels paràgrafs primer, tercer i quart de l'original francès, és a dir, la part lexicogràfica del seu model, i obvia tant la informació enciclopèdica com la part analògica de l'article original.

ANIMAL. Hoc animal, lis. Hic, haec, hoc animans, tis. *Cosa pertanyent al animal.* Hic, haec animalis, hoc le. *Animals que caminan rossegant-se.* Haec reptilia, ium. *Animals que nadan.* Haec natatilia, ium. *Animals que viuen dins la aygua.* Haec aquatilia, ium. *Animals criats en les cases.* Haec atilia, ium. *Animal engendrat de diferents espècies.* Hic, haec hibris, idis. Hic, haec hibrida, ae.

6. CONCLUSIÓ

Fins a època recent ha estat pràctica comuna dels lexicògrafs el fet de servir-se en major o menor mesura de treballs anteriors. Joan Lacavalleria no va ésser-ne una excepció, però, en comptes de seguir l'obra dels seus predecessors immediats, Antoni Font i Pere Torra, prengué per model principal *Le dictionnaire royal augmenté* de François-Antoine Pomey, una obra que va tenir molts seguidors, com ho testimonien les nombroses impressions i versions que se'n van fer. A aquelles versions cal afegir-hi la del *Gazophylacium catalano-latinum*, atès el grau de dependència d'aquesta obra respecte del diccionari francès.

L'adopció del diccionari del pare Pomey com a obra de referència no és casual, sinó que cal contextualitzar-la en una època en què a Barcelona les escoles dels jesuïtes gaudien d'un gran prestigi i, per tant, el model escollit fou el d'un autor de la pròpia Companyia reconegut a França i a bona part d'Europa.

L'origen francès de la font del *Gazophylacium*, a més de donar compte de la procedència dels gal·licismes lèxics i sintàctics presents en aquesta obra, encara permet d'establir un altre fet més important: la solució de continuïtat de la tradició lexicogràfica anterior, d'ascendència castellana, que el nostre autor va substituir per la tradició francesa.

L'estudi més profundit del *Gazophylacium catalano-latinum* que ara és en curs¹⁵ permetrà determinar amb més precisió el grau de permeabilitat del text francès en la versió de Lacavalleria, l'abast del seguiment del programa lexicogràfic del model francès i també les eventuals conseqüències que comportà el trencament amb la tradició lexicogràfica d'arrel castellana, entre d'altres aspectes.

BIBLIOGRAFIA

- BRAY (1986): Laurent Bray, *César-Pierre Richelet (1626-1698). Biographie et oeuvre lexicographique*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag; «Lexicographica: Series maior» 15.
- (2000): *Matthias Kramer et la lexicographie du français en Allemagne au XVIII^e siècle*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag; «Lexicographica: Series maior» 99.
- CLAES (1999): Frans Claes, «In het Nederlands bewerkte woordenboeken van twee Franse jezuiten», dins *Trefwoord*, 13, 1998-1999, p. 152-157. També disponible en línia a: <<http://www.fryske-akademy.nl/nl/fryske-akademy/utjeften/trefwoord/jaargang-2004/franse-jezuiten/>>. [Consulta: 15/04/ 2013].
- COLÓN & SOBERANAS (1985): Germà Colón i Amadeu J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana; «Biblioteca universitària» 7.
- FONT (1637): Antoni Font, *Fons verborum et phrasium ad iuventutem latinitate imbuendam ex thesauris variis derivatus*. Barcinone: apud Sebastianum et Iacobum Mathevat, civ[itatis] et uni[versitatis] typ[ographos].
- GIRARDIN (1995): Chantal Girardin, «Une doctrine jésuite de l'exemple. Le Dictionnaire Royal Augmenté de François-Antoine Pomey», dins *Langue française*, 106, p. 21-34. També disponible en línia a: <http://www.jstor.org/stable/41558720>. [Consulta: 15/04/2013].
- HAUSMANN (1988): Franz Josef Hausmann, «Les dictionnaires bilingues (et multilingues) en Europe au XVIII^e siècle. Acquis et suggestions de recherche», dins *Travaux de linguistique et de philologie*, 26, ed. Georges Kleiber i Gilles Roques, Strasbourg-Nancy, Klincksieck, p. 11-32.

15. L'edició d'una part d'aquesta obra així com el seu estudi formen part de la nostra tesi doctoral, en procés d'elaboració.

- LACAVALLERIA (1696): Joan Lacavalleria i Dulac, *Gazophylacium catalano-latinum: dictiones phrasibus illustratas, ordine literario comprehendens: cui subjicitur irregularium verborum elenchus*, Barcinone apud Antonium Lacavalleria.
- MEDINA GUERRA (1997): Antonia M. Medina Guerra, *Las fuentes del Thesaurus de Bartolomé Bravo*, dins *Estudios de lingüística general (III). Trabajos presentados en el II Congreso Nacional de Lingüística General*, eds. José Andrés de Molina Redondo y Juan de Dios Luque Durán, Granada: Granada Lingüística y Método Ediciones, p. 315-322.
- MONTALAT (2015): Pere Montalat Buscató, «Contribució a l'estudi del lèxic del *Gazophylacium catalano-latinum*» dins *Estudis Romànics*, 37, ps. 373-384, Barcelona: IEC.
- POMEY (1671): François-Antoine Pomey, *Le dictionnaire royal augmenté. Seconde édition. enrichie d'un grand nombre d'expressions elegantes; de quantité de mots François nouvellement introduits; des Termes des Arts, & de cinquante Descriptions; comme aussi d'un petit Traité de la Venerie & de la Fauconnerie. Composé par le P. François Pomey, de la compagnie de Jesus*, Lió: Antoine Molin.
- SOLÀ (1989): Joan Solà, «El català a les gramàtiques i els diccionaris llatins dels segles XVII-XVIII», dins *Actes del vuitè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, vol. II, ed. Antoni M. Badia i Margarit i Michel Camprubí, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 7-28.
- SOMMERVOGEL (1895): Carlos Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie*, 2ème éd., Brussel·les: Imprimerie Pollensis et Centerick, T. VI.
- TORRA (1640): Pere Torra, *Thesaurus verborum ac phrasium ex thesauro Bartholomei Bravi Societatis Iesu sacerdotis et aliorum lucubrationibus erutus*, Barcinone: ex typographia Gabrielis Nogués.
- (1670): *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum ab phrasium*, Barcinone, ex praelo et aere Antoni Lacavalleria.
- VENY (1993): Joan Veny, *Dialectologia filològica. Transfusió lèxica. Llengua escrita i dialectalismes*, Barcelona: Curial, PAM; «Textos i estudis de cultura catalana» 33.